

AHTERİ MUSLİHİDDİN MUSTAFA KARAHİSÂRÎ'NİN
“TARİH”İ VE BU ESERİ ÇERÇEVESİNDE AHTERİ'NİN
İSLAM TARİHİ İLE SİYER İLMİNDEKİ YERİ

The 'Tarih' of Ahteri Muslihiddin Mustafa Karahisari and
the Importance of Ahteri in Islamic History and Seerah
Concerning his Work

Abdulkadir MACİT*

XVI. asırda Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi Kütahya'nın önde gelen müderrislerinden olan Ahterî mahlaslı Muslihiddîn Mustafa Efendi, temel İslam ilimlerinin hemen hemen her branşında telif ettiği eserlerinin çokluğu ile ön plana çıkan bir âlimdir. Ahterî'nin bu çalışma ile gün yüzüne çıkan eserlerinden birisi *Tarih* adlı kitabıdır. Bu eser, esasen Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar olan peygamberleri, Siyer-i Nebi'yi, Hulefâ-i Râşidin'i, Ehli Beyt'i ve dört mezhep imamını konu edinmektedir. Ahterî bu konuları *Hakikat-i Muhammediyye*'yi mütemerkez bir şekilde kurgulama ve yorumlama şeklinde bir usûl geliştirerek derlemiş ve bu sayede İslam Tarihi ve Siyer'e yeni bir pencere açmış bulunmaktadır. Burada, konumuza ışık tutması için şu kadarını söylememiz kâfidir: Ahterî, bu eserini bir cihetten Hz. Peygamber'e duyduğu derin muhabbetin bir tezahürü ve O'nun şefaatine mazhar olmak arzusu; diğer cihetten ise Şii/Râfîzî grupların Hz. Peygamber'in eşlerine, Ehli Beyt'ine, ashabına ki bunlar arasında özellikle Hulefa-i Raşidin'e- ve bunların yollarından giden müctehid mezhep imamlarına yönelik fikirlerine karşı ehl-i sünnet ve'l-cemaat çizgisinin muhafazasını sağlamak maksadıyla kaleme almıştır. Tabi bunu söylerken belli konularda İsrailiyyat'a kaılan rivayetleri kaynak göstermesi ve *nesl-i pâkî*yi aşırı tazim ve yüceltme içerisinde sunması, söz konusu eserin tarafımızdan ciddi ilmi tetkikten geçirilmesini zaruri hale getirmiştir. Ancak şu hususun altını çizerek vurgulayalım ki, “*Hakikat-i Muhammediyye çerçevesinde tarihi kurgulamak ve yorumlamak*” şeklinde hülasa edebileceğimiz bir usûl geliştiren Ahterî, İslam tarihçileri için üzerinde durulması gereken önemli bir alan açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahterî, Tarih-i Ahterî, Hakikat-i Muhammediyye, Nesl-i Pâkî, Siyer

* Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı

Abstract

Muslihiddin Mustafa Efendi, also known as Ahterî, who was one of the most prominent scholars from the center of Anatolian Governance in the 16th century – Kütahya, was born in Afyonkarahisar. He had a great knowledge and compiled a lot of work in almost every field of Islamic science. He dealt with the journey of human being and non-human beings creations in his book –Tarih. In this book, he fictionalised and interpreted the common source of those all creatures as suitable to Hakikat-i Muhammediye. He opened a new perspective into Islamic History and Seerah of the Prophet (pbuh). From this perspective, students of knowledge will have an opportunity to get different views from the broad field of Islamic History and Seerah. Ahteri interpreted common substance of non-human beings in his work, which discussed the creation of non-human beings in detail, by same methodology. He wrote his book as appearance of his deepest love to the Prophet (pbuh) and desire for the Prophet’s intercession (shafaa’ah). He also aimed at protection of the way of Ahlus Sunnah wal Jamaah against Shia interpretation of Seerah regarding the Prophet’s wives, his pure descendants and his companions. On the other hand, further scientific examination and detailed critic was needed to understand the book because the fact that he cited some narratives that are close Israelites sources (israiliyat) and present pure descendants with over honored and dignity. However, it must be emphasized that Ahteri opened an important area for İslamic Historians to work on through a methodology that we can called “Building and interpreting history in terms of Hakikat-i Muhammediye”.

Key Words: Ahterî, History of Ahterî, Hakikat-i Muhammediye, Nesl-i Pâkî, Seerah

A. HAYATI

Muslihiddîn Mustafa Efendi, 1496 yılında Karahisar'da (Afyonkarahisar) dünyaya gelmiştir. Doğum yeri itibariyle *Karahisarî* şeklinde de anılan Muslihiddîn Mustafa Efendi'nin asıl şöhret sahibi olduğu mahlası “*Ahterî*”dir.¹ Bu mahlas ile şöhret bulması onun bu adla yazmış olduğu sözlüğünden ötürüdür.

---

¹ Ahterî mahlasının kullanılmasına dair rivayetler şu şekildedir: 1- Arapça “yıldız” kelimesinin ism-i mensubu olarak “*Yıldızcı, yıldızlarla ilgilenen*”, 2- Hz. Peygamberin “*Ashabım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisini rehber edinirseniz sizi doğruya ulaştırır*” hadisi gereği “*yıldız*”ları örnek alan, 3-“*Baht*” anlamı çerçevesinde “*bahtlı, talihli*”, 4-“*basık burunlu, çirkin kişi*”, Ahterî mütevazılığından dolayı kendisini böyle tanımlıyor olabilir, 5- *Hadâiku'l-Hakaik fî Tekmîleti'ş-Şekâik*'te bununla ilgili “*Karahisar-ı sahip beldesinden peyda ve adı geçen kalenin köşesinden kara nur gibi görünüp 'Siyahta nur vardır' nüktelerini görerek Ahterî mahlasını şöhret meşalesinin nurları olarak ortaya koydu*” şeklinde açıklama yapılmaktadır (Ataî, Nev'îzâde Ataullah Efendi, *Elmevlâ Mustafa bin Şemseddin, Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmîleti'ş-Şakaik* (Hzr. Abdulkadir Özcan), c. II, s. 20). Bütün bu ifadelerden Ahterî'nin bedenî açıdan pek de olumlu bir görünüme sahip olmadığı anlaşılmaktadır (Ahterî Mustafa Efendi,

Ahterî'nin hayatı, ailesi ve öğrenim durumu hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla Afyonkarahisar medreselerinde ilk eğitimini ve Arapça ilimlerinin başlangıç düzeyini tamamlayan Ahterî, daha sonra ileri düzey Arapça ve İslamî ilimler okumak maksadıyla Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi ve aynı zamanda zengin bir ilim diyarı olan Kütahya'ya gelir. Orada Kadıasker Kara Halil Efendi tarafından yaptırılan Haliliyye Medresesi'nde eğitimini sürdürür. Zeki ve çok gayretli bir öğrenci olan Ahterî, öğrenimini başarılı bir şekilde tamandıktan sonra aynı medresede on beş akçe ile müderris olarak göreve başlar. Vefatına kadar sürdüreceği müderrislik görevinde de parlak bir başarı gösteren Ahterî, bilgisi, iktidarı ve cerbezesi ile kısa bir zamanda kendini Kütahya sathında tanıtır. Nitekim halkın da iştirak ettiği derslerine katılım çok fazla sayıda olunca derslerini camide yaptığı nakledilmektedir. Firâkî, onun talihinin yaver gitmesini şu beyitle vurgulamaktadır.²

Ahterî'nin beş iken medresesi on oldu

*Tâlihi sa'd oluben Ahterî meymûn oldu.*³

Ahterî, 968 (1560-61) yılında Kütahya'da vefat eder. Hâl-i hazırda aynı şehirde adına yapılan bir kabirde medfundur.⁴ Mezar taşında şunlar yazılmaktadır:

Hüve-l Bâkî

Mâmur olsun tamir eden

Ahterî-i Kebîr (Hazr. Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak), Ankara: TDK, s. 15). Biz bütün bu açıklamaları göz önünde bulundurmakla beraber, Ahterî'nin gökteki yıldızlar mesabesinde olan Allah Rasulü'ne, Ehl-i Beyt'e, Ashab-ı Kiram'a duyduğu muhabbet ve gerek *Ahterî-i Kebîr*'in gerekse de *Tarih*'inin belirli bölümlerinde mevzu ettiği yıldızlar, evrenin yaratılışı, yer ile göklerin cevherleri hususundaki açıklamalarından anlaşılacağı üzere daha çok ilk iki maddenin bu mahlasın seçiminde etkili olduğunu düşünmekteyiz. Bu düşüncemizi güçlendiren diğer bir husus da; Ahterî'nin insanoğlunun özü/cevheri ile yer ve göklerin (yıldızların) özü/cevherinin aynı kaynaktan yani *Hakikat-i Muhammediyye*'den vücuda geldiğini ifade etmesi ve eserini bu mefhum doğrultusunda kurgulamış ve yorumlamış olmasıdır. Bütün bu açıklamalardan hareketle Ahterî mahlasının gökteki yıldızların hem cevheri, hem tezahürü olan *Hakikat-i Muhammediyye*'den kaynaklandığını anlıyoruz.

² İ. Ünver Nasrattinoğlu, *Afyonkarahisarlı Şairler, Yazarlar, Hattatlar*; Mehmed Süreyya, "Mustafa Efendi (Ahterî)", *Sicill-i Osmânî*, (yay. haz. Nuri Akbayır), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, c. IV, s. 1159; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (neş. Ş. Yaltkaya, R. Bilge), MEB Yayınları, İstanbul 1971, c. I, s. 31; M. Cunbur, "Ahterî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AYK Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2001, c. I, s. 207.

³ *Ahterî'nin medresesi beş iken on oldu; kader ona güldüğü için mutlu bir hayat sürdü* (Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, s. 15).

⁴ Ahterî hakkında geniş bilgi için bkz. Ana Britannica, *Ahterî Mustafa*, Cevherî, c. I, s. 224; Büyük Larousse, Ahterî Mustafa Efendi, c. I, s. 187; Kılıç, Hulusi, "Ahterî Muslihuddin Mustafa", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989, c. II, s.184-85; G. Flügel, "Ahterî", *İA*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1913, c. I, s. 228; Celal Hüsrevşâhî, 'Ahterî', *Dâiratü'l-Meârif-i Buzurg İslâmî*, Dâiratü'l-Meârif-i Buzurg İslâmî, Tahran 1375, s. 147.

Mağfur olsun ziyaret eden

Tasnifi Ahterî bin Şemsüddin

Ruh-şâd olsun dua eden

Merhum ve mağfur el-muhtac ilâ rahmeti

Rabbini'l-Gafur Mustafa bin Şemsüddin el-musannif

Lugât-ı Ahterî mevlis Karaisarî

Sahib ruh için rizâen lillah el-Fatiha. Sene 952.⁵

B. ESERLERİ

Müdürlüğünün yanında pek çok alanda dikkat çekici eserler kaleme alan Ahterî, bu vasıflarıyla döneminin önde gelen şahsiyetleri arasında kısa zamanda yer almıştır. Arap dili ve edebiyatından başka İslam tarihi, siyer ve fıkıh alanlarında da eserleri vardır. Bu eserleri kısaca şöyle tanıtabiliriz:

Ahterî-i Kebir: Kütahya’da müderris olarak dersler verirken esasen medrese öğrencilerine Arapça’yı öğretmek maksadıyla Arapça-Türkçe sözlük olarak hazırladığı bu kitap, onun en meşhur eseridir. Bu eser o kadar büyük bir şöhrete kavuşmuştur ki, gerek medrese öğrencileri gerekse de başka müderrisler arasında yıllarca elden ele dolaşmış ve dolaşmaya devam etmektedir. Ahterî’nin belli başlı tanınmış Arapça kaynaklardan⁶ faydalanarak 952 (1545) yılında tamamladığı eser, 24497 kelime/madde başı ihtiva etmektedir.⁷

Bu sözlüğün günümüzde kullanılmayan birçok kelime ve deyim yer vermesi ve pek çok yönden diğer sözlüklerden farklılık göstermesi, esere büyük bir önem

---

⁵ Gıyas Sağır, “Mustafa Ahterî Efendi”, *Türklük Dergisi*, sy. 8, İstanbul 1939, s. 110-112.

⁶ Cevherî’nin “*Sihah*”, Natanzî’nin “*Düsturu'l-Lûga*”, Sahânî’nin “*Tekmile*”, İbn Fârîs’in “*Mücmü'l-Lûga*”, Mutarrizî’nin “*Muğribü'l-Lûga*” ve Zemahşerî’nin “*Mutekaddime*” ile “*Mukaddimetü'l-Edeb*” gibi kitaplardan kelimeler toplamak ve bunları Türkçe’ye tercüme etmek suretiyle meydana getirmiştir (M. Şakir Ülkütaşır, *Türk Diline Hizmet Edenler: Ahterî Mustafa Efendi*, *Türk Dili*, sy. 1/7, s. 426-27). Hatta yazar, Sibeveyh ve Esmâ’ye müracaat ettiğini anlatmaktadır.

⁷ Bu sözlük hakkında bilgi veren kaynaklarda eserde 40000 madde başı olduğu ifade edilse de yapılan tespit bu rakamın zikredilen sayıda olmadığı belirtilmiştir (Ahterî, *Ahterî-i Kebir*, s. 7).

kazandırmaktadır. Hulusi Kılıç'a göre bu lügat, her ne kadar muhteva ve sağlamlık bakımından Mütercim Asım Efendi'nin *Kâmus Tercümesi* ile kıyaslanamazsa da *Ahterî-i Kebîr* aşağıdaki özelliklerinden dolayı haklı bir ün kazanmıştır. Bu özellikler şöyle sıralanabilir:

a) Arapça kelimeleri, sülâsî ve rubaî köklerini dikkate almaksızın yazılışlarına göre alfabetik olarak tertip etmesi, böylece kendinden önceki sözlüklere göre bugünün lügatçilik anlayışına daha uygun bir yenilik getirmesi;

b) Çok kullanılan kelimeleri seçip almak suretiyle kitabın hacmini küçültmesi ve bu sebeple onu bir el lügati haline getirmesi;

c) Kelimelerin karşılıklarını mümkün olduğu kadar Türkçe vermesinin yanında, eş anlamlı bir diğer Arapça kelimeyle de pekiştirmesi ve

d) Verdiği manaya göre kelimeyi bir Arapça örnek cümle içinde kullanarak dile hâkimiyet kazandırması.

Bir hususu daha belirtmekte zaruret vardır. Bu husus, eserde, Eski Türkiye Türkçesi devrine (XIII-XV. yüzyıllar) ait olup Osmanlı Türkçesi'nde ihmal edilen öz Türkçe kelimelerin kullanılması ve ayrıca eserin bazı ağız özellikleri taşımasıdır. Yukarıda sözü edilen bütün hususiyetler sözlüğe çağdaş dilcilik ve Türkoloji araştırmaları bakımından ayrı bir değer kazandırmaktadır.⁸

Câmi'u'l-mesâil (el-Mühimme): Bazı fikhî meseleleri ihtiva ettiği için *Ümmü'l-Fetâvâ* şeklinde de tanınır. Eser Hanefî fikhî üzerine yazılmıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde⁹ nüshaları vardır. Eser basılmamıştır.

Cami'u'l-Lisan: Kaynaklarda Ahterî'ye nispet edilen bu eser, *Câmi'u'l-Mesâil* in yanlış okunmuş şekli olması muhtemeldir. Eser *Sicill-i Osmanî*'de *Cevâmiu'l-Lisan* olarak geçmektedir.

Şerh 'ale'r-Risâleti'l-Kefevî fil-Edeb: Bu risalenin, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır¹⁰. Eser basılmamıştır.

---

⁸ Hulusi Kılıç, "Ahterî", *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 184-5.

⁹ Yazma Bağışları, nr. 993, 222 varak; Kılıç Ali Paşa, nr. 339, 323 varak; Fâtih, nr. 2471, 348 varak.

¹⁰ Serez, nr. 3851/14, 216-228.

Hâmilü'l-Muhâdarât: Müslüman kadınlara (muhadderât) dairdir. Ahterî bu eserini tarihî-edebî musahabe tarzında tarihi-edebi bir üslup içerisinde kaleme almıştır. Eser *Osmanlı Müellifleri*'nde ve bu eserden nakleden *Türk Şairleri*'nde *Camiü'l-Muhadderât* adıyla geçmektedir.¹¹ Bu eser de basılmamıştır.

1. TARİH-İ AHTERÎ

Malum olduğu üzere Hz. Peygamber'in (sav) hayatını konu edinen siyer ilmine dair eserler hicri ilk asırdan itibaren ashâbı kiramın öncülüğünde başlamış, hicri üçüncü asra gelindiğinde Meğazi, Siyer ve İslam Tarihi'ne dair temel kaynak eserler vücuda getirilmiştir. Bu gayretin temel sâiki Abdurrahman b. Avf'ın "*Biz çocuklarımıza Hz. Peygamber'in hayatını Kuran'dan ayetler ezberletir/öğretir gibi ezberletirdik/öğretirdik*" sözünde ifadeye dökülmüş olan Hz. Peygamber'in bilinmesi ile İslam dininin bilinmesinin birbirlerini tamamlayan ayrılmaz bütün olması durumudur. Nitekim ecdadımız da İslam'ı kabul etmelerinden itibaren Siyer ilmine tarihin her döneminde büyük önem vermişlerdir. Zira dinlerini öğrenmeye çalışırken bu dinin evrensel mesajını insanlara tebliğ eden Hz. Peygamber'in (sav) hayatını ve yaşadığı şartları bilmeden, o evrensel mesajı tam olarak anlamamanın ve anlatmanın mümkün olamayacağını idrak etmişlerdir. Bu doğrultuda her asırda o dönemin insanlarına faydalı olmak amacıyla birçok eser telif edilmiş, o eserlerin müellifleri Hz. Peygamber'in hayatını kaleme alma şerefine erişme gayreti içerisinde olmuşlardır. Osmanlı ulemasından mevzubahis ettiğimiz bu değerli âlim, dilbilimci ve tarihçi Ahterî de bu şerefe nail olabilmek maksadıyla benzer tarzda, bu eseri vücuda getirmiştir. Bu niyet ve arzusunu eserinin bir bölümünde tazarru edasıyla şöyle dile getirmektedir: "*Allah-u Te'alâ'nın Hz. Peygamber'e (sav) 'şefa'at' makamını ve yetkisini vereceğini belirttiği üzere bu çalışmam sebebiyle kurtuluşa ve şefaate ermeyi murâd etmekteyim.*"¹²

---

¹¹ Bursalı Mehmet Tahir, "Ahterî Mustafa", *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul 1915, c. I, 224-225.

¹² Ahterî, *Tarih*, vr. 85a.

2. TARİH-İ AHTERİ'NİN MUHTEVASI

Müellif, *Tarih*'ini 4 ana başlık ve bu başlıklar altında ayrılan 12 fasıl halinde tertip etmekte ve her başlık bu müstakil fasıllarla genel olarak izah edilmektedir. Bu bölüm ve fasıllar şunlardır:

A. HZ. ÂDEM'DEN HZ. PEYGAMBER'E (SAV) KADAR PEYGAMBERLER TARİHİ

1. Fasl: Hz. Âdem ve Evlatları
2. Fasl: Şit Evladı ile Kabil Evladı Arasındaki İhtilaf
3. Fasl: Hz. İdris
4. Fasl: Hz. İbrahim
5. Fasl: Hz. İsmail'in Kurban Edilme Emri ve Nesebi

B. HZ. PEYGAMBER (SAV)'İN SİYERİ VE VASIFLARI

6. Fasl: Hz. Peygamber'in Siyeri
7. Fasl: Hz. Peygamberin Eşleri
8. Fasl: Hz. Peygamberin Çocukları
9. Fasl: Hz. Peygamberin Vasıfları ve Fazileti
10. Fasl: Hz. Peygamberin Mucizeleri

C. HULEFÂ-İ RAŞİDİN VE FAZİLETLERİ

11. Fasl: Hulefâ-i Râşidîn'in Faziletleri ve Haklarında Vârid Olan Hadisler

D. MÜCTEHİT MEZHEP İMAMLARI VE FAZİLETLERİ

12. Fasl: Müctehid Mezhep İmamaları ve Faziletleri

Birinci fasılda Hz. Âdem'in yaratılışı; Allah-u Teâlâ'nın meleklerle secde etmelerini emretmesi; Şeytan'ın bu emre isyan etmesi akabinde huzurdan ve cennetten kovulması; bu kovulma neticesinde Şeytan'ın insan ile başlayan mücadelesi; Hz. Havva'nın yaratılması ile birlikte cennete konulmaları; orada diğer bütün ağaç ve nimetlerden istifade etmelerine izin verilmişken yalnız bir ağaçtan yeme yasağı konulması; Şeytan'ın yönlendirmesi ile yasağı çiğneyen Hz. Âdem'in ve eşinin Cennetten yeryüzüne indirilmeleri; yeryüzünde yeni bir hayatın başlaması, bu hayatın lütuflarından olan çocukların dünyaya gelmesi; çocukları arasında Habil ile Kabil'in

etrafında dönen kıssada Kabil'in kardeşi Habil'i öldürmesi; diğer evlat Şit'in (asm) Hz. Adem'in vefatı ile peygamber olarak görevlendirilmesi mevzuları ele alınmaktadır.¹³

İkinci faslın konusunu Hz. Âdem'in vefatı ile bunun akabinde Hz. Şit ile Kabil'in evlatları arasında meydana gelen ihtilaflar oluşturmaktadır.¹⁴

Üçüncü fasılda bu ihtilafları çözüme kavuşturmak için seçilen Hz. İdris'in peygamber olarak görevlendirilmesi; Hz. Nuh'un kavmiyle olan mücadelesi ve Tufan'ın gerçekleşmesi; Hz. Nuh'un evlatlarının yeryüzüne dağılmaları ve Hz. Hud'un peygamberliği mevzubahis edilmektedir.¹⁵

Dördüncü fasıl Hz. İbrahim'in çocukluğu, peygamberliği, babası Azer ile diyalogları, karşılaştığı ve lâyıık-ı veçhile geçtiği çetin imtihanlar ki bunlar arasında put-hanedeki putları kırması üzerine Nemrut tarafından ateşe atılmasından, Hz. Hacer ile Hz. İsmail'i Mekke'ye bırakmasından bahsedilmektedir. Dahası Hz. Lût kavminin helak edilmesi ile görevli melekleri ağırlaması ve onların Hz. İshak'ı müjdelemesi de bölümde ele alınan konular arasındadır. Bir diğer bölüme geçilmeden Hz. İsmail'in peygamberliği, Mekke'deki hayatı muvacehesinde Araplaşması, Kâbe'yi tamir etmeleri ve evlilikleri konu edilmektedir.¹⁶

Beşinci fasılda "*Ben iki kurbanlığın oğluyum*" şeklinde hadisin vürûduna da sebep olan Hz. İbrahim'e rüyasında Hz. İsmail'i kurban etme emrinin bildirilmesi, Hz. İbrahim'in emri yerine getirme teşebbüsü, Hz. İsmail'in Hz. Peygamber (sav)'e kadar devam eden soyu ve Hz. Peygamber'in (sav) kutlu doğumu etrafıca anlatılmaktadır.¹⁷

Hz. Peygamber'in (sav) Siyer'i ve genel vasıflarının ele alındığı ikinci ana bölüm beş fasıl halinde düzenlenmiştir. Genel tasnif içerisinde değerlendirdiğimizde altıncı fasıl siyer-i nebiye tahsis edilmiştir. Bu çerçevede doğumu, çocukluğu, gençliği gerçekleşen mucizeler ışığında hülasa edilerek sunulmuştur. Bu bölümde Hz. Peygamber'in (sav) risaleti ile başlayan tebliğ ve davet dönemi tafsilatlı bir şekilde ele

---

¹³ Ahterî, *Tarih*, vr. 1a-26b.

¹⁴ Ahterî, *Tarih*, vr. 26b-30b.

¹⁵ Ahterî, *Tarih*, vr. 30b-42a.

¹⁶ Ahterî, *Tarih*, vr. 42a-60b.

¹⁷ Ahterî, *Tarih*, vr. 60b-66b.

alınmamış, bhusus bu bölüm, kronolojik şekilde Mekke ve Medine dönemi vakıaları arasında savaşları ve evlilikleri gibi belli başlı hususlara işaret edilerek yazılmıştır.¹⁸

Yedinci fasılda Hz. Peygamber'in (sav) evlilikleri ve "müminlerin anneleri" olan eřlerinin¹⁹; sekizinci fasılda ise çocuklarının ve Hz. Ali ile Hz. Fatıma'dan dünyaya gelerek soyunu devam ettiren Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in kısa hayat hikâyeleri²⁰ aktarılmıştır.

Dokuzuncu fasıl Hz. Peygamber'in (sav) genel vasıflarına ayrılmıştır. Bu bağlamda ümmiliği, tevazusu, davranışlarındaki nezaket ve dikkati kendisiyle bütünleşmiş genel üstün ahlakı çerçevesinde kısaca zikredilmiştir.²¹

Altıncı fasılda Hz. Peygamber'den (sav) hayat serüveninin peygamberlik öncesindeki, onuncu fasılda ise peygamberlik süresince sadır olan mucizelerin izahı yapılmıştır. Bu hususta örnek olarak şu mucizeler zikredilmiştir: Parmaklarından suyun fışkırması, Burak'ın verilmesi, taş, ağaç, hayvan vs. varlıkların kendisine selam vermesi ve kütüğün ağlaması.²²

On birinci fasıl eserin de üçüncü ana başlığını teşkil eden ashâb-ı kirâmın dört büyük ve önde gelen şahsiyetinin kısa bir hayat biyografisi ile sahip oldukları üstün ahlak ve fazilet örnekliliklerini içermektedir. Kolaylıkla tahmin edileceği üzere bu dört şahsiyet İslam'ın ilk dört halifesi olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir.²³ Bölümün ilk faslında vefatlarına kadar hayat serencamlarına ve ön plana çıkmalarını sağlayan belli başlı faziletlerine dair açıklamalar yapan Ahterî, on ikinci fasılda konuyu daha vuzuha kavuşturacak şekilde haklarında nazil olan ayet, hadis ve tereküp eden olayları da belirterek dört halifenin ashab-ı kiram arasındaki mümtaz konumunu belirtmiştir.²⁴

---

¹⁸ Ahterî, *Tarih*, vr. 66b-71b.

¹⁹ Evlilik sırası gözetilerek müellifin bahsettiği annelerimiz şunlardır: Hz. Hatice bt. Hüveylid, Hz. Sevede bt. Züm'ât, Hz. Aişe bt. Ebubekir, Hz. Hafsa bt. Ömer b. Hattab, Hz. Zeynep bt. Huzeyme, Hz. Ümme Seleme (Hind bt. Ebî Ümeyye), Hz. Zeynep bt. Cahş, Hz. Ümmü Habibe, Hz. Cüveyriyye, Hz. Reyhan bt. Zeyd, Hz. Meymune bt. Haris, Hz. Safiyye bt. Huyey b. Ahtab (Ahterî, *Tarih*, vr. 71b-78a.).

²⁰ Çocukları arasında Hz. Hatice'den Kasım, Abdullah, , Zeynep, Rukiyye, Ümmü Gülsüm ve Fatıma; cariyesi Mâriye'den ise İbrahim dünyaya gelmiştir (Ahterî, *Tarih*, vr. 78a-79a).

²¹ Ahterî, *Tarih*, vr. 79a-81b.

²² Ahterî, *Tarih*, vr. 81b-85a.

²³ Ahterî, *Tarih*, vr. 85a-91b.

²⁴ Ahterî, *Tarih*, vr. 91b-93a.

Eserin son bölümü ve on ikinci faslı müçtehit mezhep imamlarımız olan Ebu Hanife, İmam Şafii, Malik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel'e ayrılmıştır. Ahterî bu bölümde de diğer bölümlerde takip ettiği usûl muvacehesinde önce imamların kısa bir hal tercümesini vermiş, ardından onların faziletlerini gün yüzüne çıkaran vasıflarını, sahip oldukları üstün ilimlerini hayli çetin mücadelelerle insanlara ulaştırdıklarını açıklamıştır.²⁵ Nitekim Ahterî, Ebu Hanife'nin Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur'un kendisine teklif ettiği kâdı'l-kudâtlığı reddettiği için zindanlara atıldığını, işkenceye maruz kaldığını ve zehirlenerek öldürüldüğü rivayetini aktarmıştır.²⁶

3. TARİH-İ AHTERÎ'NİN GENEL HUSUSİYETLERİ

a. Nüsha Özellikleri

Pek çok kütüphanede çeşitli yazma nüshaları bulunan *Tarih-i Ahterî*, 1242 (1826) yılından beri İstanbul, Mısır, İran, Hindistan ve Kırım'da değişik boylarda, bir veya iki cilt halinde, asıl nüshasında olduğu gibi, maddeleri satır içinde veya satır başlarına alınarak sütunlar halinde (meselâ İstanbul 1311) birçok defa basılmıştır. İlk baskılarla yazma nüshalar, muhteva ve dil itibarıyla aynı ise de daha sonraki bazı sütunlu baskılarda ekleme ve çıkarmalar yapıldığı, eserin dilini sadeleştirme yoluna gidildiği görülmektedir. Ahterî'nin bugün elimizde mevcut *Tarih* nüshalarının tavsifi şöyledir:

İlki Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümünde 04211-001 numaralı olan nüsha; 1035 (1625) yılının Şaban'ının başlarında bir Çarşamba günü zeval vakti istinsah edilmiştir.²⁷ 101a varaklık yazma; 20 cm büyüklüğünde, 205x135, 187x88 mm. ölçülerine sahiptir. Eser talik yazıyla ve 20 satır halinde yazılmış özenli bir nüshadır. Eser 2a-17b sayfaları arasında nesih, geri kalan 18a-101a arası ise talik yazı ile kaleme alınmıştır.²⁸

---

²⁵ Ahterî, *Tarih*, vr. 93a-101a.

²⁶ Ahterî, *Tarih*, vr. 95a-b.

²⁷ Ahterî, *Tarih*, vr. 101a.

²⁸ Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshanın devamında 38 varaklık ek bir metin görmekteyiz. Bu metni genel hatlarıyla tetkik ettiğimizde Hz. İshak ile Hz. Yakup'un kısa, Hz. Yusuf'un ise uzun hal tercümesinin yapıldığını görmekteyiz. Bu varakların müellifin *Tarih*'inde yer vermediği örneğin İsrâiloğulları'na gönderilen Peygamberlerin hayat hikâyelerini ekleme sadedinde mi yoksa başka bir yazarın eserinin sehven eklenmesi şeklinde mi olduğu tetkik edilememiştir. Ancak mezkûr nüshanın, *Tarih*'inin nihayete erdiği 101a'dan sonra 102

İkinci nüsha Ankara Milli Kütüphane’de 06 Hk 1140 numara ile Arapça yazma halinde bulunmaktadır. Eser 1031 (1621) tarihinde istinsah edilmiştir. 91a varaklık yazma; 210x130-155x80 mm. ölçülerine sahiptir. Bu nüsha, siyah pandizot bez kaplı cild içerisinde, ara başlıkları ve keşideleri kırmızıyla süslenmiş talik yazıyla ve 21 satır halinde birleşik harf filigranlı kâğıda yazılmıştır. Ayrıca kenarlarda açıklamalar yapılmıştır. Eserin baş yapraklarında münşeât, Diriği’den bir gazel, bir şarkı güftesi, ilaç macunları ve ruznâmeden parçalar yazılıdır. 91b’de Hz. Ali’den bir rivayet aktarılmıştır.²⁹

b. Tarih-i Ahterî’nin Kaynakları

Tarih-i Ahterî incelendiğinde mukaddimesinde müellif eserini derlerken mutekaddimîn ve muteahhirîne ait tefsir, siyer ve tarih eserlerinden istifade ettiğini belirtmektedir. Ayrıca rivayetleri zayıf kabul edilenlerin yanı sıra bilginler arasında saygın yere sahip kimselerden de önemli ölçüde nakillerde bulunduğu görülmektedir. Dahası bazen nakilde bulunduğu eserin değil de yalnızca müellifinin adını kaydetmesi birden çok eser yazmış bir müellifin hangi eserinden haberi aktardığının tespitini zorlaştırmaktadır. Burada “rivayet edilmiştir ki...”, “bazı ulema”³⁰, “bazı tefsirciler”³¹, “ehl-i Tarih”³², “hâkimler”³³ şeklinde kaynağı belirtilmeden verilmiş hükümler haricinde metinden tespit ettiğimiz sahabe, tâbiîn başta olmak üzere aşağıda isimlerini ve eserlerini verdiğimiz kaynaklardan alıntı yapmıştır.

Örneğin;

- Abdullah b. Mesud (ö. 32/652-3)³⁴, Abdullah b. Abbas (ö. 68/687)³⁵, Abdullah b. Ömer (ö. 73/692)³⁶, Enes b. Malik (ö. 93/712)³⁷, Ebu Hureyre (ö. 59/679)³⁸, Dahhâk (ö. 64/684)³⁹ gibi müfessir ve muhaddis kimliğiyle öne çıkan sahabilerden;

şeklinde numaralandırılarak devam etmiş olması eserin yazara ait olduğu intibamı güçlendirmektedir. Biz bu yazımızda bu bölümü konuya dâhil etmediğimizi bu vesile ile belirtmek istiyoruz.

²⁹ Bursalı, “Ahterî Mustafa”, c. I, s. 224-5.

³⁰ Ahterî, *Tarih*, vr. 23a.

³¹ Ahterî, *Tarih*, vr. 11a.

³² Ahterî, *Tarih*, vr. 36a.

³³ Ahterî, *Tarih*, vr. 6b.

³⁴ Ahterî, *Tarih*, vr. 29a,

³⁵ Hz. Peygamber’in amcasının oğlu İbn Abbas (68/687) en çok rivayette bulunduğu kimselerden biridir. Nitekim Taberi’nin İslam öncesi dönem tarihi ve Hz. Peygamber’in hayatı ile ilgili her bölümde, ilk halifelerle ilgili rivayetlerde İbn Abbas’tan nakillerde bulunmaktadır (Ahterî, *Tarih*, vr. 34a).

- Said b. Müseyyeb (ö. 94/713)⁴⁰, Said b. Cübeyr (ö.94/713)⁴¹, Mücâhid (ö.103/721)⁴², Şa'bi (ö. 104/722)⁴³, İkrime (ö.105/723)⁴⁴, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)⁴⁵, Ata' b. Ebû Rebâh (ö.114/732)⁴⁶, Katade (ö. 117/735)⁴⁷, Meymun b. Mihrân (ö. 117/735)⁴⁸, Atiyye (ö. 121/739)⁴⁹, İbn Şihâb ez-Zührî⁵⁰, Süddî (ö. 127/745)⁵¹, Zeyd b. Eslem (ö. 136/753)⁵², Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767)⁵³ gibi tâbiînden;
- Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Tefsîru'l-Begavî*,⁵⁴ Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *El-Keşşâf*,⁵⁵ Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 383/993) *Bahru'l-Ulûm*,⁵⁶ Kâdî Abdulcebbar'ın (ö. 415/1024) *Tenzihu'l-Kur'ân Ani'l-Metain*⁵⁷ adlı tefsir eserlerinden;
- İbn İshak'ın (ö. 151/768) *Kitâbu'l-Meğâzi*,⁵⁸ Kelbî'nin (ö. 204/819) *Cemheretu'n-Neseb*,⁵⁹ İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakatu'l-Kebîr*,⁶⁰ Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitabu'l-Meğazi*,⁶¹ İbn Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'ul-Beyân 'an*

³⁶ Ahterî, *Tarih*, vr. 48b.

³⁷ Ahterî, *Tarih*, vr. 33b, 35a, 49a.

³⁸ Ahterî, *Tarih*, 28b.

³⁹ Ahterî, *Tarih*, 7a, 35a, 55b.

⁴⁰ Ahterî, *Tarih*, vr. 28b.

⁴¹ Ahterî, *Tarih*, vr. 7a, 57b.

⁴² Ahterî, *Tarih*, vr. 34a, 56a, 64a.

⁴³ Ahterî, *Tarih*, vr. 34a, 63a.

⁴⁴ Ahterî, *Tarih*, vr. 49a, 52b.

⁴⁵ Ahterî, *Tarih*, vr. 7a, 32b.

⁴⁶ Ahterî, *Tarih*, vr. 55b.

⁴⁷ Ahterî, *Tarih*, vr. 28b, 37a, 55b, 60b, 84b, 85a.

⁴⁸ Ahterî, *Tarih*, vr. 22a.

⁴⁹ Ahterî, *Tarih*, vr. 34a.

⁵⁰ Ahterî, *Tarih*, vr. 33b, 85a.

⁵¹ Tâbiîn dönemi müfessirlerinden olan Süddî, tefsir derslerinde Ehl-i Kitaptan çok fazla rivayette bulunduğu, Şia'ya meylettği gibi iddialarla hakkında şüphe ve ithamların oluşmasına sebep olmuştur (İsmail Cerrahoğlu, "Süddî", *DİA*, XXXVIII., 17-18). Müellif eserinin pek çok yerinde Süddî'nin *Tefsîrü's-Süddî* adlı tefsirinden alıntılar yapmıştır: bkz. Ahterî, *Tarih*, vr. 37a, 40a, 46a, 48a, 49b, 55b, 56a, 63a.

⁵² Ahterî, *Tarih*, vr. 53a.

⁵³ Ahterî, *Tarih*, vr. 21b, 30a, 34a, 52a, 55b, 60b.

⁵⁴ Ahterî, *Tarih*, vr. 7b, 8b.

⁵⁵ Ahterî, *Tarih*, vr. 7b, 41a.

⁵⁶ Ahterî, *Tarih*, vr. 56b, 66a.

⁵⁷ Ahterî, *Tarih*, vr. 78b.

⁵⁸ Ahterî, *Tarih*, vr. 20b, 46a-b, 56a, 60b, 63b.

⁵⁹ Ahterî, *Tarih*, vr. 20b, 28a, 36b.

⁶⁰ Ahterî, *Tarih*, vr. 85b.

⁶¹ Ahterî, *Tarih*, vr. 80b.

te'vîli âyi'l-Kur'ân, Târihu'l-ümem ve'l-mülûk,⁶² Halkânî'nin *Tarih*⁶³ gibi tarih eserlerinden;

- Buhari'nin (ö. 256/870) *Sahih*,⁶⁴ Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih*,⁶⁵ Tirmizi'nin (ö. 279/892) *Sünen*⁶⁶ gibi hadis kitaplarından,

- Şeyhu'l Ekber Muhyiddin İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fütuhât-ı Mekkiyye*⁶⁷ gibi dini-tasavvufi eserlerden;

- Ayrıca Cafer b. Muhammed⁶⁸, Ubey b. Ka'b⁶⁹, Avn b. Ebî Şeddâd⁷⁰, Muhammed b. Ka'b⁷¹, Şeyh Ebu Nasr Muhammed b. Abdurrahman⁷², Ebû İshak el-Hedânî⁷³, Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)⁷⁴, Ebu Varak⁷⁵, İbn Yesâr⁷⁶, Ebu Ubeyd Tusî⁷⁷, Ebu Amr eş-Şehrûzî⁷⁸, Ebu'l-Ferec el-Hûzî⁷⁹, Tenevî⁸⁰, Şeyh Ebu'l-Kasım⁸¹, Ahmed b. Sibah⁸² adlı şahıslardan rivayetler aktarmıştır.

C. AHTERÎ'NİN İSLAM TARİHİ VE SİYER İLMİNDEKİ YERİ

1. Hakikat-ı Muhammediye ve Neseb-i Pâkî Mefhumu

Öncelikle belirtmeliyiz ki Ahterî'nin yaşadığı XVI. asır, Osmanlı dini ve tasavvufî hayatının ve edebiyatının şekillenmesinde pek çok şahsiyetin ön plana çıktığını bir devir olmuştur. Bunlar arasında Ahterî'nin de kendilerinden ilham ve feyz aldığı İbnü'l-Arabî ve Mevlana Celaleddîn Rûmî dikkate şayan iki isimdir. İki şahsiyetin

---

⁶² Ahterî, *Tarih*, vr. 6b, 15b.

⁶³ Ahterî, *Tarih*, vr. 93b.

⁶⁴ Ahterî, *Tarih*, vr. 79a.

⁶⁵ Ahterî, *Tarih*, vr. 79a.

⁶⁶ Ahterî, *Tarih*, vr. 85a, 90a.

⁶⁷ Ahterî, *Tarih*, vr. 86b.

⁶⁸ Ahterî, *Tarih*, vr. 9b.

⁶⁹ Ahterî, *Tarih*, vr. 17b.

⁷⁰ Ahterî, *Tarih*, vr. 30a.

⁷¹ Ahterî, *Tarih*, vr. 31a, 55b.

⁷² Ahterî, *Tarih*, vr. 30b.

⁷³ Ahterî, *Tarih*, vr. 90b.

⁷⁴ Ahterî, *Tarih*, vr. 95a.

⁷⁵ Ahterî, *Tarih*, vr. 46b.

⁷⁶ Ahterî, *Tarih*, vr. 56a.

⁷⁷ Ahterî, *Tarih*, vr. 62b.

⁷⁸ Ahterî, *Tarih*, vr. 85b.

⁷⁹ Ahterî, *Tarih*, vr. 90a.

⁸⁰ Ahterî, *Tarih*, vr. 91a.

⁸¹ Ahterî, *Tarih*, vr. 92b.

⁸² Ahterî, *Tarih*, vr. 94a.

de yaratılışa dair görüşleri Hakikat-i Muhammediyye⁸³ esası üzerine temellenmiştir. İbnü'l-Arabî, Hakikat-i Muhammediyye'yi vücûd-ı mutlakın yaratılış sahasındaki ilk ve en mükemmel mazharı (meclâ) ve nur olması bakımından âlemi yaratma ilkesi ve onun aslı olarak görürken;⁸⁴ Mevlana ise, Hakikat-i Muhammediyye'yi anlattıktan sonra Hz. Peygamber'in Cebrail karşısındaki büyüklüğünü ifade etmek için "*Ahmed eğer o ulu kanadını açsaydı Cebrail ebede kadar dehşet içinde kalırdı*"⁸⁵ şeklinde bir izah getirmiştir. Ahterî de, yaratılıştan müctehid imamları da içine alan III. (9) asra kadarki dönemi ihtiva eden eserinde Hakikat-ı Muhammediyye'yi merkeze alarak İslam tarihini tamamen bu merkezi sâikle sunar. Sözelimi Hz. Âdem'in de bu nurdan yaratılmış, ardından evlatları üzerinden bu nur neseb-i pâkî ile nesilleri aşarak Hz. Peygamber'e ulaşmış, akabinde ehl-i beyt, ashab-ı kiram ve müctehid imamlarla devam ederek bir silsile takip etmiştir. Bu usûl, İbn Hişam'ın siyerinde neseb-i pâkiyi izah ederken takip ettiği usûlün o asırdaki devamıdır. Aslında bu usul, Hz. Peygamber (sav)'e kadar olan peygamberler tarihini Hz. İbrahim'in ve zürriyetinden baba olan kimselerin ve onların sulblerinden olan evlatlarını aktararak ele almaktadır. Kanaatimize göre bunun sebebi, tarihi muhtasar bir hale getirmekle beraber içlerinde Hz. Peygamber hakkında bir bilgi bulunmayan, kendileri hakkında Kur'an'da bir şey nazil olmayan ve bir delili de olmayan rivayetlerden kaçınma niyetidir.⁸⁶ İşte, bütün bunlardan dolayı, Ahterî de neseb-i pâkîde irsiyet bağı olmayan mesela İsrailoğulları'na gönderilen peygamberleri mevzubahsi etmemiştir. Aynı usûlün gereği olarak Hz. Peygamber'in ehl-i beyti, kız alıp verme şeklinde akraba sayıldığından dört halife ve bunların yolunu takip eden müctehit mezhep imamları bu nesebe dâhil edilmiştir.

⁸³ Hakikat-i/Nur-u Muhammediyye: Bu fikir ilk olarak Sehl b. Abdullah et-Tüster'de (ö. 283/896) rastlanır. Tüsterî, Allah'ın ilk defa Hz. Muhammed'i kendi nurundan yarattığını ileri sürmüştür (Tefsîrül-Kur'âni'l-azîm, s. 15, 62). Bu konuyu eserlerinin ve fikriyatının ana teması yapan şahıslara göre Hz. Peygamber'in altmış üç senelik zamanla sınırlı cismanî hayatından ayrı bir varlığı daha mevcuttur. Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa Hakikat-i Muhammediyye var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve onun için halk edilmiştir. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. Tasavvufta sık sık kullanılan ve kutsî hadis olarak da rivayet edilen, "*Sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım*" (levlâke...) (Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa ve Müzîlül-İlbas*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1932, c. II, s. 164; Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed Hakim Nisaburi, *el-Müstedrek*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, c. II, s. 615) ifadesiyle bu husus anlatılır.

⁸⁴ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 19, 63; *Fütuhat-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2006, c. I, s. 118.

⁸⁵ Mevlana Celaleddin Rûmî, *Mesnevî*, IV, 817.

⁸⁶ İbn Hişam, *Hz. Muhammed'in Hayatı es-Sîret'ün-Nebeviyye* (ter. İ. Hasan, N. Çağatay), Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1971, c. I, s. 38-39.

2. Mübalağa ve Aşırı Tazim

Yazarın mübalağa ve aşırı tazim usûlünü benimsemesinde Hz. Peygamber'e (sav) duyduğu muhabbetin ve derin bağlılığın tesirlerini eserinin muhtelif yerlerinde gözlemlemekteyiz.⁸⁷ O kadar ki, bu bağlılığın izharında Hz. Peygamber ve ehl-i beyti ile ilgili mübalağalı ve kaynağı şüpheli rivayetleri nakletmekten çekinmediğine de şahit olmaktadır. Örneğin; Hz. Âdem, Hz. Havva yaratıldıktan sonra onu temaşa ederken onun "suret"inde Hz. Fatıma'yı, "baş"ında Hz. Peygamber (sav) ile etrafında Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı, "boyun"unda Hz. Ali'yi, "kulak"larında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i gördüğünü belirtmektedir.⁸⁸ Yine nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) cennetin kapısında "*Allah'ın tek ilah, Hz. Muhammed'in O'nun rasulü, Hz. Ali'nin O'nun velisi, Hz. Fatıma'nın O'nun cariye/kölesi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in O'nun safveti ve bunların karşısında yer alanların ise Allah'ın lanetini alacakları*"nın yazıldığını aktarmaktadır.⁸⁹

Bu örneklerde dikkat çeken mübalağa ve aşırı tazim dört halife ve müctehid mezhep imamları içinde söz konusudur. Misal vermek gerekirse; Hz. Ebubekir, hal tercümesinin anlatıldığı bölümde henüz Müslüman olmadan önce rüyasında güneş ve ayı eline aldığını görür. Bunu Hıristiyan bir rahibe yorumlatınca rahip elindeki kutsal kitaptan hareketle onun ilk iman edeceklerden olacağını, Hz. Peygamber'in vekili sıfatıyla imamlık yapacağını ve ilk halife seçileceğini beyan eder.⁹⁰ Aynı sâikle nakledilen diğer bir rivayette Hz. Ali Kufeliler'e ilerde buradan Numan b. Sabit isimli birinin çıkacağını, onun Ebu Hanife diye bilineceğini ve Allah'ın onun eliyle dinini ve sünneti yenileceğini bildirmiştir.⁹¹

Merak ettiğimiz husus, Ahterî'nin yer yer mübalağa, aşırı tazim ve sahihliği şüpheli olan rivayetlerle mevzuyu takdim etmede onu buna yönelten etkenlerin neler olduğudur. Bu hususta evvela vurgulanması gereken etken, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Allah Rasulü'ne duyulan derin muhabbet ve bağlılıktır. İkinci etkenin ise eserinde

---

⁸⁷ Ahterî, *Tarih*, vr. 2a, 85a.

⁸⁸ Ahterî, *Tarih*, vr. 15a.

⁸⁹ Ahterî, *Tarih*, vr. 90b.

⁹⁰ Ahterî, *Tarih*, vr. 84a.

⁹¹ Ahterî, *Tarih*, vr. 94a.

alıntı yaptığı şu rivayetten çıkarılması mümkündür: "*Râfızîler, Yahudi ve Hıristiyanlardan daha şiddetlidirler. Çünkü her iki fırkaya da peygamberlerden sonra "en faziletli insanlar kimlerdir?" diye sorsanız Yahudiler "Hz. Musa'nın arkadaşları"; Hıristiyanlar ise "Hz. İsa'nın havarileri"dir diyeceklerdir. Ancak Râfızîlerin ashab-ı kiramın içerisinde en önde gelen Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer başta olmak üzere pek çoğuna lanet ettiklerini görmekteyiz.*"⁹² Bu zaviyeden bakıldığı vakit Ahterî bu eseriyle bir cihetten içinde Şîu unsurlar barındıran Râfızîlerin Ehl-i Beyt, Hülefâ-i Râşidîn ve müctehid imamlara karşı iddialarının zemininin sağlam olmadığını ispat etmek, diğer cihetten ise Hakikat-ı Muhammediyye'nin savunucuları olan bu mümtaz şahısların dinimizdeki yerini sadırlarda ve satırlarda yenilemek istemiştir.

3. İsrailiyat'a Dair Rivayetler

Müellif, eserini, mübalağa ve aşırı tazimin yanında yukarıda yararlandığı kaynaklarda da belirttiğimiz gibi İsrailiyat içerikli pek çok rivayetlerle sunmaktadır. Malum olduğu üzere İsrailiyat içerikli rivayetler, esasen, Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde, lüzumsuz sayılıp haklarında bilgi verilmediği halde - Ahterî'nin de eserinde rivayet aktardığı- özellikle de Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-4)⁹³, Vehb b. Münebbih⁹⁴ ve Ka'b el-Ahbar (ö. 32/652-3)⁹⁵ gibi Ehl-i Kitab'ın büyüklerinden bu konularda bozulmuş Tevrat ve haşiyelerinde kaydedilmiş bilgilerdir. Bu durumun en fazla örneklerine İbn Cerir et-Taberî'nin tarihine baktığımızda rastlamaktayız. Tabii ki, ondan sonra gelen ve Taberî'den aynen nakleden tarihçiler de bu tür bilgilerin, zamanımıza kadar gelmesine sebep olmuşlardır.⁹⁶

⁹² Ahterî, *Tarih*, vr. 92b-93a.

⁹³ Ahterî, *Tarih*, vr. 68b. İslamiyet'e girmeden önce meşhur bir Yahudi âlimi olan bu sahabe Peygambere nispet etmediği bilgi ve rivayetlerinde İslam öncesi kültürüne dayandığı hususlarında eleştirilmiştir (Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, c. I, s. 134-5).

⁹⁴ Ahterî, *Tarih*, vr. 4b, 18a, 36b, 41a-b, 42b, 49b, 50b, 64a, 65a.

⁹⁵ Benî İsrail'e dair rivayetleriyle tanınan tabiîn, bu rivayetleri dolayısıyla şüphe ile karşılanmıştır (M. Yaşar Kandemir, "Ka'b el-Ahbar", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul 2001, c. XXIV, s. 1-3). Müellif eserinin pek çok yerinde bu tâbiînden rivayetlerde bulunmuştur: Ahterî, *Tarih*, vr. 25a, 37b, 49a-b, 52a-b, 59a, 66b, 68b, 81b.

⁹⁶ Bu durum hakkında Muhammed Hamidullah '*her kaynaktan gelen her bir rivayet, her çeşit peşin hükümden azade olarak, nazar-ı itibara alınır, gerek ravi ve gerekse rivayet edilen mevzu tamamen ilmi ve objektif ölçülere vurulduktan sonra kabul veya reddedilir*' diyerek ilk dönemlerden itibaren bu rivayetlerin alındığını ancak burada bunlardan aşırı derecede olanlarından kaçınmak gerektiğini, ne çok saf, ne de çok şüpheli olunmamasını, aksine farklı kaynakların her birinde mevcut malumattan istifade edilmesini ve değerine göre haklarının verilmesini belirtir (*İslami İlimlerde İsrailiyat Yahut Gayr-i İslami Menşeli Rivayetler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 2 [1977], s. 295-319). Bu yoruma iştirak etmekle birlikte bilhassa şu asırda ilmin

Genel itibarıyla bu tarihçilerden birisi olarak niteleyebileceğimiz Ahterî de, eserini derlerken bu doğrultuda pek çok nakil yapmıştır.⁹⁷ Örneğin; kendisinin de Hakikat-ı Muhammediyye'den yaratıldığı Hz. Adem'in arştan insanları temaşa ederken onların Hakikat-ı Muhammediyye'yi görme konumlarına göre gruplandıklarının izah edilmesi câlib-i dikkattir. Buna göre Hakikat-ı Muhammediyye'nin “baş” tarafını görenlerin halifeler, sultanlar; “yan” tarafını görenlerin adaletli emirler; “göz”ünü görenlerin hafızlar; “kulak”larını görenlerin iyi dinleyiciler; “burun”unu görenlerin hâkim, doktor ve attarlar; “ağız”ını görenlerin oruçlular; “diş”lerini görenlerin zarif ve tatlı dilli kimseler; “pazu”larını görenlerin savaşçı ve iyi ok atıcı kimseler olduklarını diğer organları da ekleyerek kaynağı meçhul olarak “rivayet edilmiştir ki...” şeklinde ifade ile açıklamaktadır.⁹⁸ Ahterî'nin Bekrî'den naklettiği diğer bir rivayet ise İsrailiyyat'ın, mantığın kabul edemeyeceği çok geniş sınırlara ulaştığını gözler önüne sermektedir. Rivayete göre Nemrut Hz. İbrahim'i ateşe attığında Nemrut'un kızı günlerce ateşte olan Hz. İbrahim'e ne olduğunu merak eder ve Hz. İbrahim'i görmek için babasından izin alarak ateşin olduğu yere gelir. Oradan içeride olan Hz. İbrahim ile konuşur ve onun söylediği sözleri tekrar ederek ateşe girer. Orada Hz. İbrahim'i cennet bahçelerinden bir bahçe içinde görür, onunla konuşur ve tekrar ateşten çıkar.⁹⁹

Taberî ve Ahterî örneğinde de anlaşılacağı üzere, rivayetlerle aktarılan geçmişe ait bilgiler içerisinde özellikle Kısâsu'l-Enbiya niteliğindeki haberler arasında önemli ölçüde İsrailiyyat haberlerinin varlığı elbette ki ihtirazi kayıtlar koyarak kabul edilmek durumundadır.¹⁰⁰ Ayrıca bu kabulden, peygamberlerle ilgili bütün haberlerin asılsız olduğu sonucu da çıkarılmamalıdır. Ancak burada asıl sorun rivayetlerin hangisinin sahih, hangisinin uydurma olduğunun ayrımının çok net yapılamamasıdır.¹⁰¹ Bir diğer

---

tespit etmiş olduğu meselelerde mantıksızlığı açık olan bu gibi bilgilerin tarihlerde görülüyor olması insanı hayrete düşürmüyor değildir.

⁹⁷ Allah'ın Hz. Âdem'i yaratırken toprak getirmesini emrettiği Cebrail, Mikail ve İsrail'in bunu yerine getirmeyip Azrail'in yerine getirmesi (Ahterî, *Tarih*, vr. 3a), Hz. Âdem'e secde emrini dinlemeyen bir kısım meleklerin yakılması (Ahterî, *Tarih*, vr. 7a) gibi alıntılarda meleklerin özellikleri arasında Allah'a karşı gelmeme vasıflarının olmadığı hiç mi düşünülmemiştir?

⁹⁸ Ahterî, *Tarih*, vr. 11b-12a.

⁹⁹ Ahterî, *Tarih*, vr. 50b.

¹⁰⁰ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrailiyyat ve'l-Mevzûât fî Kütübi't-Tefsîr*, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1992, s. 178.

¹⁰¹ Büyük bir kısmıyla İsrailiyyat ve uydurma hikâyelerden ibaret olduğu anlaşılan rivayetlerin özet ve tenkidi için İbn Kesir'in, *Tefsîr*, A. Lütfi Kazancı'nın *Peygamberler Tarihi*, Abdullah Aydemir'in *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler* ve İsmail Yiğit'in *Peygamberler Tarihi* adlı eserlerine bakılabilir.

sorun da bu rivayetlerin, peygamber hayatlarını hikâye ve masal havasına büründürerek Cenab-ı Allah'ın vahiy ile bildirdiği mevzudan murat edilen mefhumun muhataba ulaşması esnasında tahrip edici ve dönüştürücü bir rol oynamasıdır. Yani vahyin varlığımıza fısıldamak istediği “hikmet”in, “Hakikat Bilgisi”nin İsrailiyyat'a kurban edilebilmesidir.

4. Diğer İlimlere Dair Zengin Malumat

Müellif eserini kaleme alırken tarihi malumatının yanında diğer ilim dallarındaki yetkinliğini de verdiği örnekler ve yaptığı izahat ile kanıtlamaktadır. Nitekim fasıllar içerisinde insan psikolojisinin, anatomisinin, fizyolojisinin ve ontolojik yapısının astronomi, uzay bilimleri, astroloji ve coğrafya gibi ilim dallarıyla bütüncül bir yapıda karşılaştırıldığı göze çarpmaktadır. Ahterî bu hususa misal olarak şu çarpıcı açıklamayı yapar: Karşı cinslerin (özellikle erkeğin kadına) birbirine olan ilgisi iki sebeptendir: Birincisi “toprak”tan yaratılan ve sonradan cennete konulan Hz. Âdem'in (erkeğin), yaratılış mekânı cennet olan Hz. Havva'ya (kadına) ilgi ve muhabbetinin kaynağı, onun (kadının) cennette yaratılmasıdır. Yani ilgi esasen cennettedir.¹⁰² İkinci olarak kadının “güzellik” sahibi olmasıdır. Bu “güzellik”in 7 özelliği bulunmaktadır. Bunlar “*Letâfet*, *melâhet*, *ziyâ*, *nur*, *karanlık*, *rikkat* ve *dikkat*”tir. Hz. Havva'yı (kadını) tezyin etmek üzere yaratılan “*Letâfet*” onun “ruh”unun; “*melâhet*”, “yanak”ının; “*ziyâ*”, “yüz”ünün; “*nur*”, “göz”ünün; “*karanlık*”, “gizliliği”nin; “*rikkat*”, “kalp”inin ve “*dikkat*”, “sır”ının cevheridir. Ayrıca bu yedi özellik yer ve göklerin yaratılış cevheridir. “*Letâfet*”, “cennet”in; “*melâhet*”, “göz”ün; “*ziyâ*”, “güneş”in; “*nur*”, “ay”ın; “*karanlık*”, “gece”nin; “*rikkat*”, “su”yun ve “*dikkat*” ise “hava”nın kaynağıdır.

Yazar insan ile varlıklar arasında yaratılış cevherleri bakımından var olan bu ortaklığı daha başka ilim dallarının bilgisiyle yaptığı kıyaslarla şöyle açıklamaktadır: İnsanın “yüz”ü “doğu”yu; “arka”sı “batı”yı; “sağ”ı “kuzey”i; “sol”u “güney”i; “nefs”i “rüzgâr”ı; “uyku”su “ölüm”ü; “uyanıklık”ı “canlılık”ını; “gençlik”i “yaz”ı; “orta yaşlar”ı “sonbahar”ı ve “yaşlılık”ı “kış”ı temsil etmektedir. Dolayısıyla yer ve göklerin terkip olunduğu cevher/öz ile insanın terkip olunduğu cevher/öz müşterek ve

---

¹⁰² Ahterî, *Tarih*, vr. 14a.

mütemmim özellikler taşımaktadır. Yine müellifin bir diğer örnekte göklerin insan azaları gibi yedi katman olduğunu açıkladığını görmekteyiz. Gökte bulunan yedi yıldız (Zuhâl/Saturn, Merih, Utarit/Merkür, Müşterî/Jüpiter, Zühre/Venüs, Güneş, Ay) ile insan bedenindeki yedi “havas”ı (işitme, görme, tatma, kötümserlik, konuşma, akletme ve dokunma) birbirine benzetmiştir. Ayrıca insanın hareketleri ile yıldızların hareketleri, insanın doğumu ile güneşin doğuşu, insanın ölümü ile güneşin batışı arasında bağ kurmuştur.¹⁰³

D. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin sadece siyasi, askeri ve iktisâdî alanlarda değil aynı zamanda ilmî, edebî, mimarî alanlarda da İslam medeniyetinin zirvesinde bulunduğu XVI. asırda Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Afyonkarahisar'ın münbit zihin toprağına tohumlarını serptiği, Kütahya'nın da hasadını yaptığı ve ürününü aldığı Mustafa Muslihiddin Ahterî Efendi, asrının önde gelen çok yönlü âlimlerinden birisidir. Bu âlimde var olan zengin bilgi birikimi, parlak ve çalışkan bir zekâ ve bünye ile bir araya gelince edebiyattan fıkha, muhadarâtta mantığa ve hadisten tarihe pek çok alanda özgün ve yetkin eserlerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Dahası İslamî ilimlere vakıf olmasının yanında özellikle *Ahterî-i Kebîr* ve *Tarih* eserlerinde görülebildiği kadarıyla psikoloji, sosyoloji, astronomi ve uzay ilimleri gibi alanlarda da derin bir bilgi sahibi olduğu gözlemlenmektedir.

Bir takım özelliklerinden bahsettiğimiz Ahterî, *Tarih* adlı eserini Hz. Peygambere aşk derecesinde muhabbet beslediği ve *Şefaat-ı Peygambere* mazhar olmak arzusu sebebiyle kaleme almıştır. Ahterî bu duygu atmosferini eserinde *Hakikat-ı Muhammediyye* ve *nesl-i pâkîyi* mütemerkiz bir şekilde izah etmektedir. Diğer taraftan eserini baştan sona kadar bu Hakikat çerçevesinde kurgulamaktadır. Bu kurgulamanın kapsamına Hz. Peygamber'in eşlerini, çocuklarını, Ehl-i Beyt'ini, gökteki yıldızlar hükmünde değerlendirdiği ashabını ki özellikle Hülefâ-i Râşidîn'i ve bunların yollarından giden müctehid mezhep imamları olan Ebû Hanife, İmam Malik, İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel'e de dâhil etmektedir. Bu konuları da esasen yaşadığı devirde Osmanlı coğrafyasında etkisini hissettiren Şii/Râfizî gruplara reddiye mesabesinde

---

¹⁰³ Ahterî, *Tarih*, vr. 13b-14b.

cevaplar vermek; itikadi ve ameli olarak ehl-i sünnet ve'l-cemaat çizgisinin muhafazasını sağlamak için dâhil etmiştir.

Ahterî'nin bugün bile etkisini sürdürdüğü ilim geleneğindeki mümtaz yerini böylece ifade ettikten sonra eserindeki mevzuları anlatırken/aktarıırken Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbetin sınırlarını zorlayarak aşırı tazim ve mübalağa ile sıhhati şüpheli rivayetlerden aktarması ve özellikle Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar gönderilen Peygamberlerin kıssalarını ele alırken İsrailiyyat içerikli bilgilerden istifade etmesi, bize göre onun, Taberî'nin tarih usûlünü devam ettirdiği hissini uyandırmaktadır. Bu usûlün şüphesiz ki ilim âleminde izahı mümkün faydalarının yanında rivayetlerin hangisinin sahih, hangisinin uydurma olduğunun ayrımının çok net yapılamaması ve vahyin varlığımıza fısıldamak istediği “hikmet”in ve “Hakikat Bilgisi”nin masala/hikâyeye büründürülerek İsrailiyyat'a kurban edilmesi tehlikesi bulunmaktadır. Ayrıca eserini *Hakikat-i Muhammediyye* mefhumu doğrultusunda kaleme alırken Hz. Peygamber'in soyunu kıstas kabul ederek bu soya mensup peygamberlerden bahsedip diğerlerinden bahsetmemesi dikkati calib bir durumdur. Bu kıstas gereğince Hz. Âdem, Hz. Şit, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail soy dikkate alınarak dâhil edilirken İsrailoğulları'na gönderilen örneğin Hz. Yakup, Hz. Musa, Hz. Süleyman ve Hz. İsa gibi peygamberler soy dışında kaldığı için dâhil edilmemiştir.

Hülasa edersek: Ahterî bu eseriyle tarih ilminde “*Hakikat-i Muhammediyye ve Nesl-i Pâkî çerçevesinde tarihi kurgulamak ve yorumlamak*” şeklinde belirteceğimiz bir usûl geliştirmiştir. Bu usûl muvacehesinde derlediği *Tarih*'i ilim talipleri için İslam Tarihi ve Siyer ilmine dair mühim bilgileri ihtiva etmekte, alan araştırmacıları için ise *Hakikat-i/Nur-u Muhammediyye, Nesl-i Pâkî ve İsrailiyyat* gibi konular üzerinde ciddi ilmi tetkiklerin yapılmasını gerektirmektedir.

Kaynakça

Aclûnî, Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1932.

Ana Britannica, “Ahterî Mustafa”, Ana Yayınları, İstanbul 1986.

Atâî, Nev'îzâde Ataullah Efendi (ö. 1045/1635), *Elmevlâ Mustafa bin Şemseddin, Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmileti'ş-Şakaik* (Hzr. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Aygen, M. Sadettin, *Afyonkarahisarlı Âlim ve Lügatçi Ahterî*, Afyonkarahisar 1980.

Büyük Larousse, "Ahterî Mustafa Efendi", Gelişim Yayınları, İstanbul 1986.

Cunbur, M., "Ahterî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AYK Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2001.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrailiyyat ve'l-Mevzûât fî Kütübi't-Tefsîr*, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1992.

Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988.

Flügel, G., "Ahterî", *İA.*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1913.

Hakim Nisaburi, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed, *el-Müstedrek*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1990.

Hamidullah, Muhammed, *İslami İlimlerde İsrailiyyat Yahut Gayr-i İslami Menşeli Rivayetler*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 2, Erzurum 1977, s. 295-319.

Hüsrevşâhî, Celal, "Ahterî", *Dâiratü'l-Meârif-i Buzurg İslâmî*, Tahran 1375.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (ö. 213/828), *Hz. Muhammed'in Hayatı es-Sîret'ün-Nebeviyye* (ter. İ. Hasan, N. Çağatay), Ankara Üni Basımevi, Ankara 1971.

İbnü'l-Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali (ö. 638/1240), *Fusûsu'l-Hikem* (çev. Ekrem Demirli), Kabcacı Yayınları, İstanbul 2008.

İbnü'l-Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali (ö. 638/1240), *Fütuhât-ı Mekkiyye* (çev. Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, İstanbul 2006.

Katip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (ö. 1067/1657), *Keşfü 'z-Zunûn an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (neş. Ş. Yaltkaya, R. Bilge), MEB Yayınları, İstanbul 1971.

Kandemir, Yaşar, “Ka'b el-Ahbar”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001.

Kılıç, Hulusi, “Ahterî Muslihuddin Mustafa”, *DİA*, c. II, TDV Yayınları, İstanbul 1989.

Nasrattınoğlu, İ. Ünver, *Afyonkarahisarlı Şairler, Yazarlar, Hattatlar*, 1971.

Mevlana Celaleddin Rûmî, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (ö. 672/1273), *Mesnevî* (terc. Şefik Can), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

Sağır, Gıyas, “Mustafa Ahterî Efendi”, *Türklük*, İstanbul 1939.

Süreyya, Mehmed (ö. 1327/1909), “Mustafa Efendi (Ahterî)”, *Sicill-i Osmânî* (yay. haz. Nuri Akbayır), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Tahir, Bursalı Mehmet (ö. 1344/1925), *Osmanlı Müellifleri* (hazr. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınları, İstanbul 1915.

Ülkütaşır, M. Şakir, “Türk Diline Hizmet Edenler: Ahterî Mustafa Efendi”, *Türk Dili Dergisi*, TDK, Ankara 1952.